

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

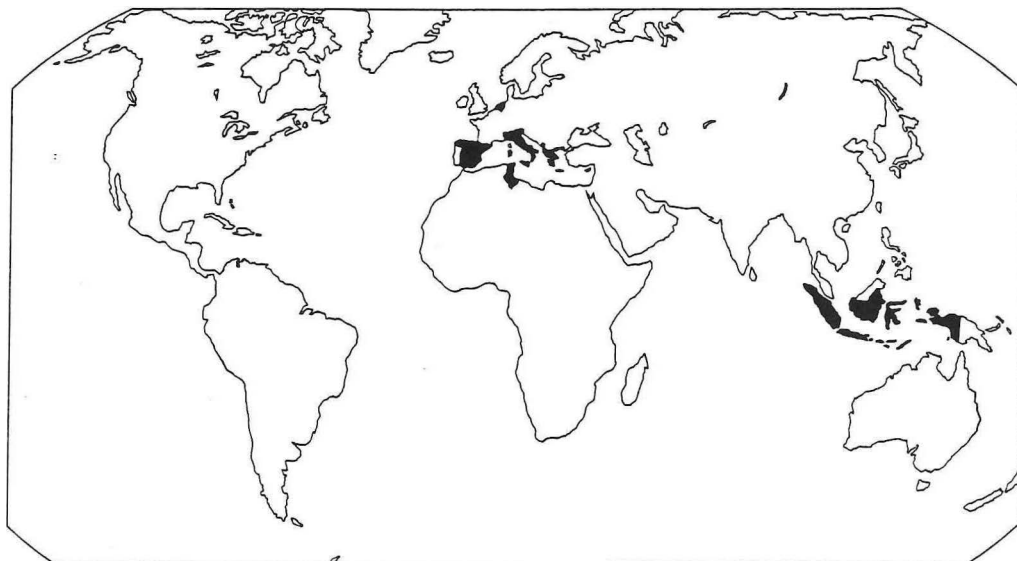
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

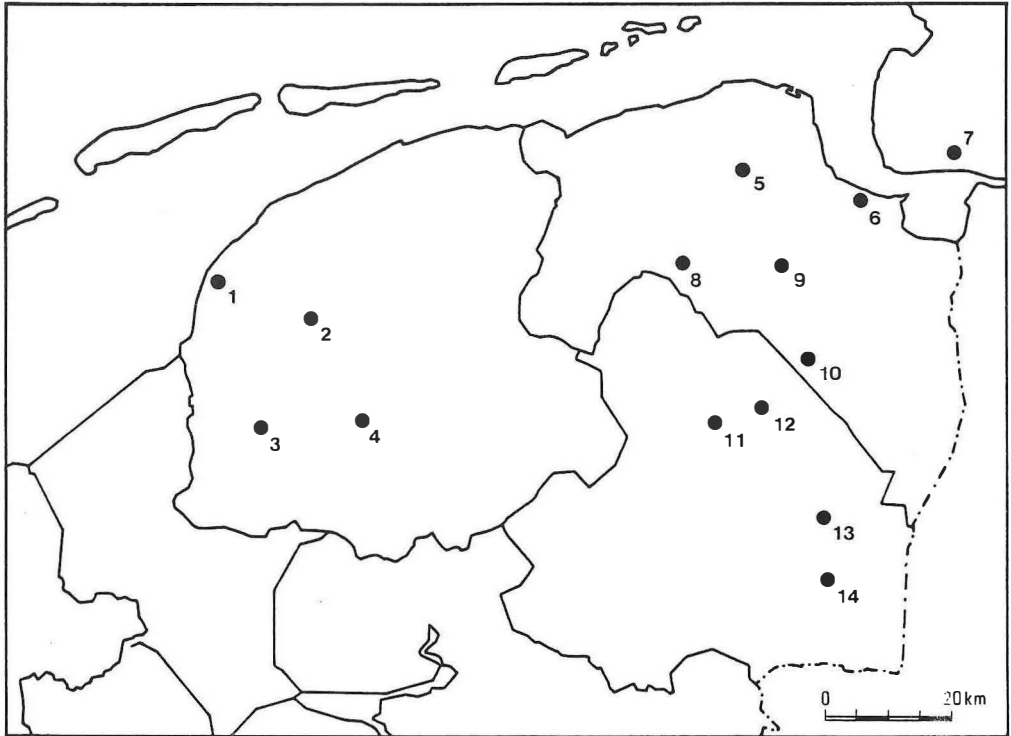
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER		
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland		120
P. BAKS		
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577		125
B. HAVINGA & A. UFKES		
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen		130
A.F.L. VAN HOLK		
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw		134
P.B. KOOI		
Een brief met gevolgen		139
D.C. BRINKHUIZEN		
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland		143
S. BOTTEMA		
Het lam gods is een Fries melkschaap		148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK		
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)		151

ONDERZOEK NAAR DE KERK OP 'T OLT Hof VAN AKMARIJP (FR.)

Gilles de Langen¹, Joep Orbons¹, Timo Perger¹, Jacob van der Vaart² en Maarten Wispelwey¹

*Inleiding*³

Op 12 mei 1993 verzorgde RAAP op uitnodiging van het Argeologysk Wurkferbân een lezing over het project 'Bescherming op Maat' (De Langen et al., 1993). Tijdens de lezing kwam ter sprake dat terreinen die waardevol zijn voor de studie van de middeleeuwse ontginningen in Friesland, volledig onbeschermd zijn. Over het geheel genomen deed de informatie vermoeden dat de aantasting van deze terreinen enorm is en nog steeds plaats vindt. De leden van het Wurkferbân werd gevraagd te assisteren bij de kartering van de terreinen. De voorzitter van het Wurkferbân, Jacob van der Vaart, reageerde onmiddellijk door bekend te maken dat historici van de Fryske Akademy kort geleden het bestaan van een oud kerkhof bij Akmarijp waarschijnlijk hadden gemaakt. In de opstrek van de kerk en de vicarie bleek namelijk het perceel 't Olthof te liggen (Mol & Noomen, 1993). Begin april had Van der Vaart zelf de precieze lokatie van het Olthof weten vast te stellen toen hij ter plaatse een min of meer rechthoekige en ongeveer oost-west gerichte vorm ontdekte die als gevolg van differentiële klink zichtbaar geworden was. Het terrein leek archeologisch interessant genoeg om de waardering ervan in het kader van het project 'Bescherming op maat' uit te voeren. De archeologische verkenning werd op 22 juni uitgevoerd.

Bewoningsgeschiedenis rond Akmarijp

De dorpen Terhorne, Terkaple, Akmarijp, St.-Jansga en Snikzwaag liggen in het veengebied dat in de volle middeleeuwen vanuit de kleistreek werd ontgonnen. Of de ontginningen van Akmarijp, St. Jansga en

Snikzwaag al tijdens de vroegste fase onder Akkrum werden gerekend, hetgeen door Mol & Noomen (1993) wordt verondersteld, staat nog niet vast. In de late middeleeuwen was het verband met Akkrum er zeker, getuige de oudst bekende namen van Akmarijp (Ackrommaryp: ontginningsstrook bij Akkrum) en Snikzwaag (Ackronryprasaugh: weiland van de ontginningsstrook bij Akkrum).

Sinds het begin van de ontginningen zijn de nederzettingen steeds van plaats verschoven. De afstand die zij tot de late middeleeuwen aflegden, verschilde per dorp. Op grond van de ontwikkeling van de dorpen Terhorne en Terkaple is het opstellen van een hypothese voor de laatste fasen van Akmarijp mogelijk. De bewoningsas die op figuur 1 met een B is aangeduid en waaraan het onderzochte Olthof ligt (binnen de cirkel), bevindt zich in het verlengde van Terkaple, dat op deze as is blijven liggen. De kerk van Terkaple is van tufsteen geweest. Aangezien tufsteen tot in de 12e eeuw werd gebruikt, moet deze bewoningsas in ieder geval in die eeuw zijn bereikt. Terhorne bleef eerder liggen en wel op de bewoningsas die in het verlengde ligt van de Geeuw (fig. 1: A). Deze as zou een 11e-eeuwse datering kunnen hebben. Archeologisch onderzoek moet aantonen of er langs deze as nog sporen van bewoning aanwezig zijn en of er ook nog andere en oudere (bijvoorbeeld 10e-eeuwse) assen bestaan. Na de 12e eeuw verschoven Akmarijp en St.-Jansga naar hun huidige plaats (fig. 1: C).

Vooronderzoek 1993

Op 13 mei werd door Van der Vaart een bezoek gebracht aan familie D. de Vries.

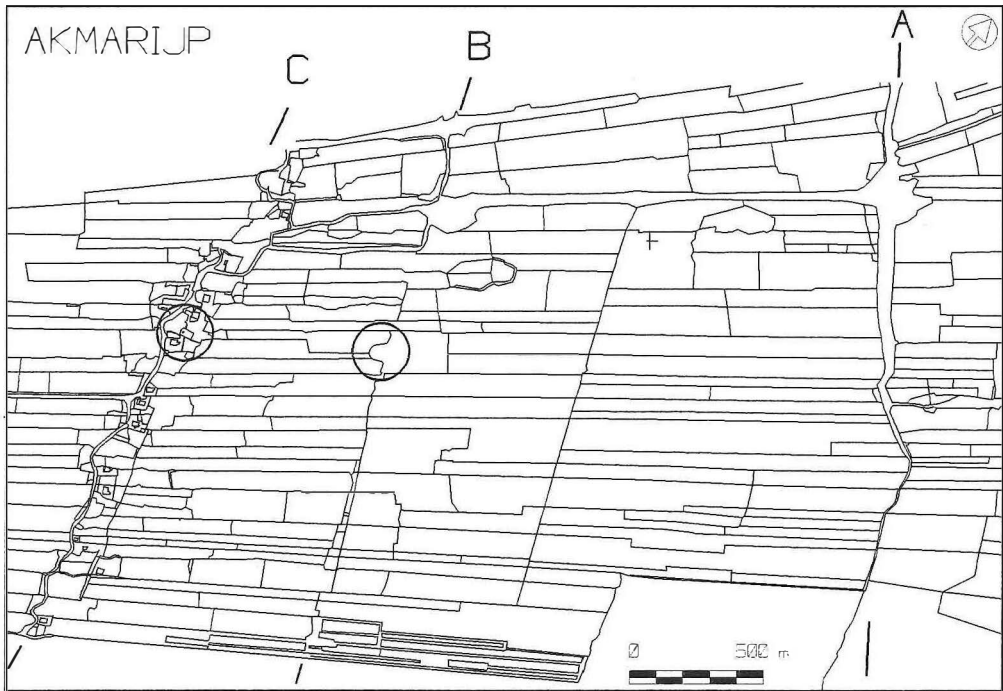

Fig. 1. Akmarijp. Kadastrale opmetingen van 1832. Binnen de cirkels het huidige kerkhof (links) en 't Olthof.

Het was hen bekend dat op bedoeld perceel, dat minstens vier generaties in de familie is, een oud kerkhof ligt. De vader van De Vries vertelde dat zijn grootvader ruim honderd jaar geleden het hoge kerkhof heeft afgegraven en de grond over de omliggende landerijen heeft uitgereden. Bij het afgraven werden 'grafstenen' van rode zandsteen aangetroffen. Volgens De Vries stonden op de stenen geen namen, maar wel kruisen. De grote stukken werden meegenomen om er bij de boerderij een drinkplaats voor kalveren mee te plaveien. In de jaren vijftig werd een met een kruis versierd stuk zandsteen door O. Santema meegenomen naar Leeuwarden. Dit stuk is tot op heden spoorloos.

Tijdens ruilverkavelingswerkzaamheden in de jaren zeventig werd het kerkhof door een nieuwe sloot van de oude eenheid afgesneden, terwijl de halve ringsloot die voordien nog langs het kerkhof liep, werd

gedempt. Het kerkhof werd geëgaliseerd, waarbij veel puin naar boven kwam.

Oppervlakte-weerstandsmeting

Besloten werd het onderzoek te starten met een oppervlakte-weerstandsmeting, mede om te kunnen bepalen of deze techniek nuttig is voor de archeologie en de monumentenzorg in het veenontginningsgebied. De omstandigheden leken te Akmarijp ideaal, aangezien de kerk ten gevolge van klink van het veen zichtbaar was en gemakkelijk kon worden uitgeboord. De weerstandsmeting was dus goed controleerbaar.

Bij een weerstandsmeting wordt de elektrische weerstand van de bodem gemeten. Per vierkante meter wordt een meting verricht. In de weerstandswaarden komen de verschillen in soort en watergehalte van de

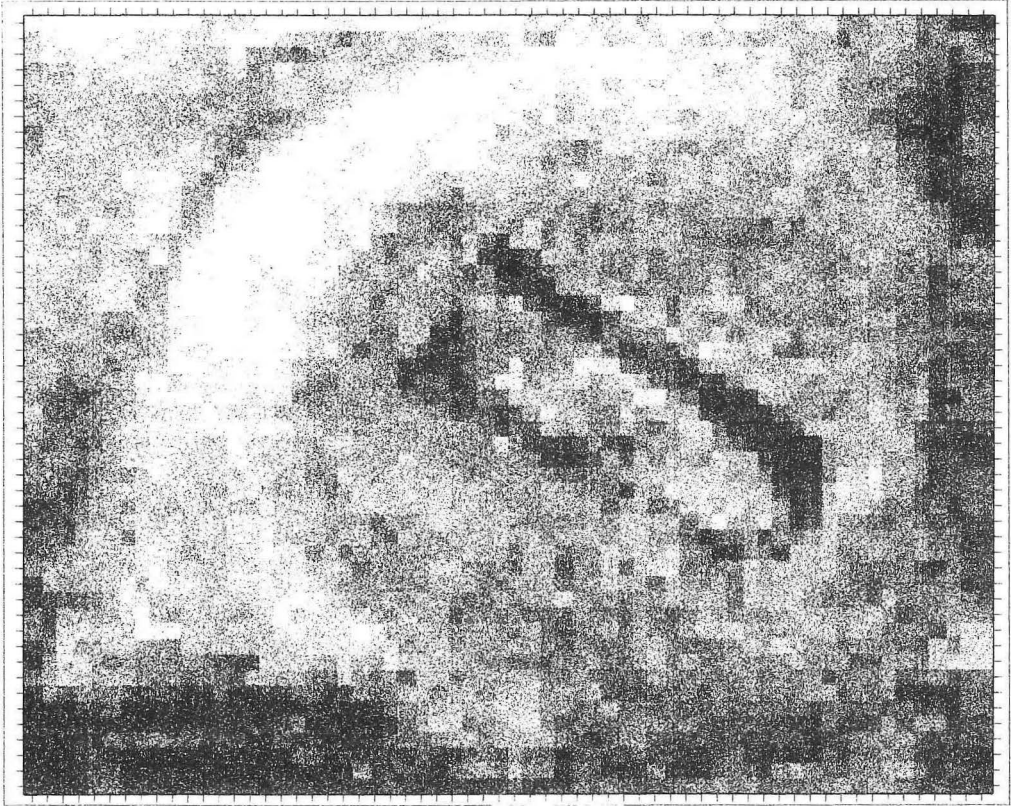
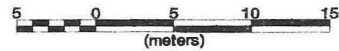

Fig. 2. 't Olthof van Akmarijp, 1993. Resultaat van de oppervlakte weerstandsmeting. Het terrein meet 61x49 m.

de grond tot uitdrukking. Veel water in de bodem levert een lagere weerstand op dan een droge bodem. De metingen worden samengevoegd en grafisch weergegeven waarbij de verschillende weerstanden met wisselende grijswaarden of kleuren worden weergegeven. Lage waarden worden lichter weergegeven dan hoge waarden.

In Akmarijp bleek de bodemgesteldheid ideaal. In de grafische voorstelling (fig. 2) komt de vorm van de gezochte kerk, of liever: haar fundament, zeer duidelijk naar voren. De kerk blijkt te hebben bestaan uit een rechthoekig schip met een niet ver-smald rondgesloten koor. Er zijn geen aanwijzingen voor het bestaan van een toren. Aangenomen dat de muren midden over

het fundament liepen, was de kerk ruim 25 meter lang en ruim 8 meter breed. De kerk stond waarschijnlijk op een door een gracht omsloten hof.

Diepte-weerstandsmetingen

Een oppervlakte-weerstandsmeting levert geen informatie over de diepte waarop zich bepaalde archeologische structuren bevinden. Deze informatie is wel te verkrijgen door middel van een diepte-weerstandsmeting. Dit is een uitbreiding van de oppervlakte-weerstandsmeting. Er wordt weliswaar slechts over een enkele lijn gemeten, maar op ieder meetpunt worden niet

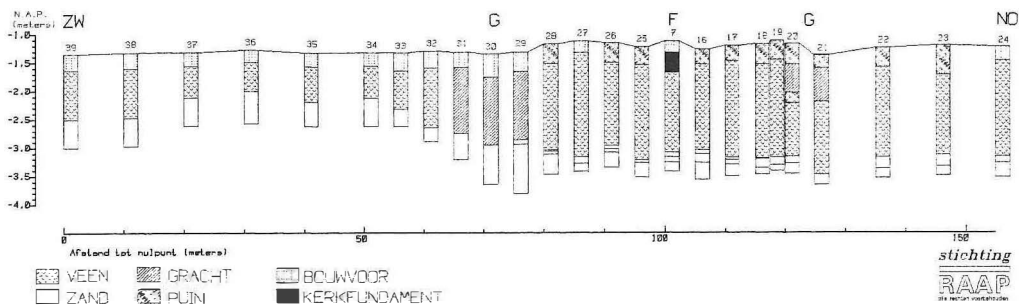

Fig. 3. 't Olthof van Akmarijp, 1993. Boorprofiel.

een, maar meerdere metingen uitgevoerd waarbij per meting de afstand tussen de elektroden steeds groter wordt. Zodoende wordt de weerstand tot op steeds grotere diepte gemeten. De metingen worden omgewerkt tot een profiel, dat verschilt van normale profielen omdat de metingen van weerstanden op diepere niveaus beïnvloed zijn door de weerstanden van hogerop. Profielen die op deze wijze worden gemaakt heten daarom 'pseudo-profielen'.

Het pseudo-profiel van Akmarijp is over de lengte-as van de kerk getrokken tot voorbij de voormalige gracht. Van oost naar west zijn achtereenvolgens aange- toond: de verharde/dichtgereden rand van het perceel, het fundament van het koor, het fundament van de westgevel van de kerk, de voormalige gracht en een ondiepe sloot. De hogere weerstand op grotere diepte houdt verband met de pleistocene ondergrond. Het pseudo-profiel geeft aan dat het fundament niet diep gaat.

Booronderzoek

Aansluitend op de weerstandsmetingen is een booronderzoek uitgevoerd. Over het kerkterrein zijn twee raaien boringen gezet: buiten het voormalige kerkhof zijn de boringen om de 10 meter, daarbinnen om de 5 meter geplaatst. Het kerkfundament is gedetailleerder uitgeboord: op het noord-

en westfundament is om iedere meter een boring gezet. Hier wordt het zuidwest/-noordoost-profiel besproken (fig. 3). In de boringen B31-B29 en B20-B21 kon duidelijk de ligging van de voormalige gracht herkend worden. Binnen de gracht duidde de vermenging van puin in de bouwvoor op de voormalige aanwezigheid van het kerkgebouw. De locatie van het kerkgebouw lijkt geen directe relatie te hebben met de pleistocene ondergrond. Het zand duikt onder het kerkgebouw juist weg. In B7 is het eigenlijke kerkfundament aangeboord.

Uit de fijnmazige boorraaien over het fundament bleek dat dit bestaat uit twee lagen zand in een sleuf die in het veen uitgegraven is. De onderste zandlaag is vrij van puin en bevat humeuze brokjes zand. Daaroverheen ligt een zandlaag, die gemengd is met baksteenpuin en schelpgruis. In de hoeken van de westgevel is onder de tweede zandlaag liggend hout aangeboord. Het betreft tot 11 centimeter dik eikehout. In het middendeel van de westgevel werd over één meter een doorlopend stuk geel en rood bakstenen fundament aangeboord. In het overige onderzochte deel van het fundament is alleen los puin aangetroffen.

Conclusie

Geconcludeerd kan worden dat op 't Olt-

hof een vol-middeleeuwse kerk heeft gestaan. De kerk stond op een door een grachtomgeven verhoging. Hoewel de precieze ouderdom van de kerk nog niet is vastgesteld, kan worden aangenomen dat Akmarijp in de 12e eeuw ter hoogte van 't Olthof lag. Bij de verschuiving van het dorp is de kerk afgebroken en verplaatst. Naderhand is de achtergebleven hof verlaagd en uiteindelijk geëgaliseerd. De gracht werd daarbij gedempt.

De resultaten van het weerstandsonderzoek zijn bevredigend. Op eenvoudige wijze kon de vorm van het fundament worden ingemeten. Het booronderzoek heeft de resultaten van het weerstandsonderzoek bevestigd en gedetailleerd. Onderzoek op andere oude kerkhoven moet aantonen of met deze methode ook onder andere omstandigheden dusdanige resultaten te boeken zijn.

Het terrein is van archeologische waarde. Uit het booronderzoek blijkt dat delen van het fundament van het kerkgebouw nog intact zijn. Omdat oude kerkhoven nog niet officieel beschermd worden, verdient het terrein op de archeologische Meldingskaart te worden geplaatst. De vraag is echter of de bescherming nog op tijd komt. De resten liggen zo ondiep dat serieus overwogen moet worden of het niet beter is het fundament op te graven.

Summary

Recently, historians discovered that north of the village of Akmarijp there was a field known as 't Olthof' ('the old yard'). Excavation at the site showed that it was an old cemetery. It was concluded that in the 12th century Akmarijp lay close to this site. This fits in well with the picture of medieval settlements shifting with the reclamations. Resistivity surveying produced good results in this investigation.

Noten

1. Stichting RAAP, Amsterdam
2. Fryske Akademy, Leeuwarden
3. Met dank aan Kristine van der Meulen en Emile Nierstrasz.

Literatuur

- Langen, G.J. de, H. Hommes, T. Perger & M. Wispelwey, 1993. Het project bodembeschermingsgebieden Friesland. *Paleo-aktueel* 4, pp. 80-84.
- Mol, J.A. & P.N. Noomen, 1993. *Prekadastrale Atlas fan Fryslan. De pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de floreen- en stimkohieren. Diel 6. Raerderhim en Utingeradiel*. Leeuwarden.